

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ШКІЛ З ФОРМУВАННЯ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

**О. М. ВАСИЛЕНКО,
А. Л. МУХАР**

Актуалізація уваги до проблеми формування статево-рольової обізнаності та статево-рольової поведінки підлітків зумовлена результатами останніх соціальних та медичних досліджень, які виявляють виражену тенденцію в бік сексуальної активності людей (особливо молодіжного середовища) у всьому світі. Аналіз сексуальної поведінки підлітків в Україні свідчить про те, що початок статевого життя юнаків і дівчат у віці 15 років складає 16,9 %, а аналіз сексуальної поведінки хворих венеричними захворюваннями підтверджує, що в основі поширення цих хвороб лежить ранній початок статевого життя. З огляду на це, умілий вплив колективу школи в тісній співпраці з батьками є важливим та необхідним елементом системи статевого виховання підлітків.

Науковці стверджують, що прискорений статевий розвиток школярів, недостатній рівень їхньої обізнаності у статевій сфері, статева розпуста, проституція, злочинність на статевій основі та поширення порнографії серед молоді завдає руйнівного впливу на психіку неповнолітніх. Тому від того, які орієнтири у формуванні та становленні особистості будуть прийняті, залежатиме не лише наше майбутнє, але й майбутнє України загалом.

Науковці та практики завжди приділяли увагу питанням статевого виховання молоді. Такі видатні вчені минулого століття, як А. Макаренко та В. Сухомлинський [12; 17] у своїх працях досліджували питання статевого виховання, культури міжстатевих стосунків, підготовки молоді до сімейного життя.

Проблема формування сексуальної культури старшокласників та сексуальної культури майбутнього сім'янина знайшла своє відображення у дослідженнях Т. Антонюк, Т. Говорун та О. Шарган [2; 6].

Варто зауважити, що різноманітні аспекти підготовки молоді до усвідомленого батьківства висвітлені в наукових працях вчених: Т. Алексеєнко, Т. Антонюк, В. Дружиніна, Р. Кемпбелла, В. Кравця, Г. Лактіонової та інших [1; 2; 7; 8; 10; 11]. В свою чергу, дослідник В. Постовий розробив програму формування педагогічної культури батьків, яка призначена для організації педагогічної просвіти батьків [15].

Проте аналіз наукових досліджень свідчить, що на сьогоднішній день не існує єдиного загальноновизнаного погляду на визначення поняття „статеве виховання”. Науковці тлумачать його по-різному, ставлячи наголоси на тих чи інших аспектах. Так, визначення поняття „статеве виховання” можемо знайти у дослідженнях О. Василенко, Д. Іщук, В. Коциби, О. Непочатова, П. Плахтія, З. Шкіряк-Нижник та інших [4; 14; 1].

Аналізуючи праці вчених можемо зазначити, що науковці здебільшого звертають увагу на питання підготовки молоді до усвідомленого батьківства та сімейного життя, ігноруючи при цьому проблему формування статево-рольової обізнаності та статево-рольової поведінки підлітків. З огляду на це, метою нашої статті є визначення форм і методів роботи шкільних фахівців з формування статево-рольової обізнаності та статево-рольової поведінки підлітків.

Діяльність практичних психологів та соціальних педагогів шкіл з формування статевої обізнаності та статево-рольової поведінки учнівської молоді є необхідною умовою їхньої підготовки до майбутнього сімейного життя. Шкільні фахівці повинні проводити науково-дослідницьку роботу, спрямовану на виявлення проблем, пов'язаних з невідповідністю молоді до сімейного життя, причини їх виникнення, пошук оптимальних шляхів їх подолання; намагатись підвищити ефективність роботи таким чином, щоб звести до мінімуму негативні наслідки проблеми.

На нашу думку, діяльність шкільних спеціалістів з формування статевої обізнаності та статево-рольової поведінки підлітків має на меті: формування у підлітків навичок здорового способу життя; надання їм психолого-педагогічних та медичних знань з питань формування статево-рольової ідентифікації; формування в учнів знань з сексології шлюбу та сім'ї; оволодіння підлітками знаннями з

профілактики захворювань, планування сім'ї, збереження репродуктивного здоров'я та запобігання ранньої вагітності.

Формами такої роботи практичних психологів та соціальних педагогів шкіл можуть бути: спеціальні курси та факультативи, лекторії, дискусійні клуби тощо. Також до форм психологічної роботи в цій сфері можна віднести: індивідуальні та групові психологічні консультації, психологічний театр мініатюр, лекції та семінари, проектні методики, шоу-програми, тематичні КВК та ін. З метою створення умов для поширення інноваційних технологій можна також організувати експериментальні майданчики.

Для досягнення поставленої мети практичні психологи та соціальні педагоги шкіл можуть застосовувати такі методи роботи, як: комунікативні тренінги, тестування, анкетування, які виявляють рівень готовності учнівської молоді до сексуальних стосунків. Матеріали опитувань можна аналізувати та враховувати при плануванні та організації подальшої роботи.

На нашу думку, поряд з вагомою роллю практичного психолога та соціального педагога школи у підготовці учнівської молоді до майбутнього сімейного життя відіграє сім'я, в якій проживає молода людина. Виступаючи первинним мікросередовищем людини, вона відіграє вирішальне значення у формуванні її особистості. Сім'я є тим соціальним інститутом виховання, який в великій мірі впливає на формування в особистості уявлення про майбутнє сімейне життя. Тому розглянемо технології роботи з батьками та учнями старших класів, які запропонувала дослідниця Р. Овчарова [13]. На думку автора, найефективнішою технологією роботи з сім'єю є формування батьківських груп. Оскільки сім'я являє собою цілісну систему, тому проблеми діади „батьки – діти” не можуть бути вирішені за допомогою психокорекції тільки дітей або тільки батьків. Причини неефективного батьківського ставлення можуть бути різноманітними. Корекційна діяльність практичного психолога школи дозволяє виправити більшість з них. З цією метою використовуються батьківські групи. Паралельна робота (тобто, і з дітьми, і з батьками) дозволяє підвищити ефективність занять батьківської групи. Цілі і форми групової роботи обмежені батьківською темою. Група передусім звертається до проблем виховання молодого покоління і спілкування з ним. Особистісні проблеми учасників обговорюються лише в тій мірі, в якій це необхідно для вирішення батьківських проблем.

За стилем проведення корекції групи структуровані (тобто, теми для обговорення, ігрові і домашні завдання пропонує ведучий). Кількість учасників – 10-15 батьків (сімейні пари або один із батьків). Заняття проводяться один раз на тиждень протягом чотирьох годин. Весь курс (10 занять) складає 40 годин. Паралельно працюють підліткові групи, в яких можуть займатися 5-8 осіб віком 14-17 років [13].

Ефективним методом роботи з сім'єю є також когнітивно-поведінковий тренінг. Основним змістом занять корекційних батьківських груп є обговорення і психодраматичне програння типових ситуацій внутрішньо-сімейного спілкування і особливостей взаємодії з підростаючою дитиною. Заняття включають також психогімнастичні прийоми і різноманітні варіанти соціометричних методик. В батьківських групах використовують також різноманітні допоміжні методи психокорекції.

Наступною технологією, запропонованою Р. Овчаровою є групова дискусія, яка підвищує психолого-педагогічну грамотність батьків, їх загальну сензитивність до дитини та її проблем, дозволяє виявити індивідуальні стереотипи виховання [13].

Цікавим є також використання вербальної дискусії, яка навчає культурі діалогу в сім'ї, виробляє вміння аргументувати свої доводи і уважно розглядати думки іншої людини, у тому числі і власної дитини.

Іншою технологією роботи з сім'єю старшокласника є метод конструктивної суперечки, який допомагає порівнювати різні точки зору батьків на позицію дітей у вирішенні проблемних ситуацій, прислуховуватися одне до одного, обирати найбільш раціональні та ефективні підходи на основі співробітництва.

Одним з найперспективніших шляхів удосконалення підготовки майбутніх сім'янинів, озброєння їх потрібними знаннями, практичними вміннями і навичками є освоєння та впровадження форм і методів активного навчання, серед яких провідне місце займають рольові ігри [3]. Рольова гра – це практична групова вправа з вироблення оптимальних рішень, використання методів і прийомів у штучно створених умовах, що відбивають реальну обстановку чи психолого-педагогічну ситуацію в особистих взаємовідносинах подружжя [3, с. 23].

Метод гри дозволяє моделювати і відтворювати в контрольованих умовах сімейні ситуації. Прикладами таких ігор можуть бути:

1. „Архітектор і будівельник” – будівельник із зав'язаними очима під керівництвом архітектора, якому заборонені будь-які дії руками, повинен розмістити у певній послідовності кубики на великій карті. При цьому кожен з присутніх має побувати у різних ролях;
2. „Приємні спогади” – необхідно згадати і поговорити про щось приємне для сім'ї і одного з батьків та показати, як це було;

3. „Неприємні спогади” – необхідно згадати і програти останню сварку одного з батьків з власною дитиною, а потім поговорити про почуття, що відчували обоє.

Метод спільних дій заснований на виконанні дитиною і одним із батьків спільного завдання. Після виконання завдання проводиться його аналіз.

Р. Овчарова пропонує спеціальні вправи на розвиток навичок спілкування. Прикладом таких вправ може бути вправа „Тренінг ефективного вербального спілкування”, в комунікації один з батьків-дитина „Як будувати Я-повідомлення” [13].

На наш погляд, найефективнішим з усіх форм роботи з підлітками є соціально-психологічний тренінг. Адже він може включати в себе і бесіду, і коротку лекцію, і дискусійні методи, рольові ігри тощо. Також тренінг сприяє найкращому сприйманню нової інформації, допомагає виробити адекватні моделі поведінки.

Залежно від завдань тренінги умовно поділяють на дві великі групи:

1) тренінги, орієнтовані на набуття спеціальних навичок;

2) тренінги, спрямовані на поглиблення досвіду в аналізі ситуацій спілкування, зокрема, в їх розв'язанні. Основна відмінність соціально-психологічного тренінгу від інших групових форм полягає не в засвоєнні особистістю готових знань і прийомів, а в їх самостійному виробленні шляхом активної участі в процесі групової взаємодії [16].

На нашу думку, без усіх вище перерахованих технологій, форм і методів практично неможливо цілеспрямовано формувати статево-рольову поведінку підлітків та організувати їхню підготовку до сімейного життя. Наведені нами форми і методи роботи шкільних фахівців охоплюють майже усі методи впливу на свідомість учнів. Але для успішної і цікавої співпраці з дітьми їх необхідно вдало поєднувати і „дозувати”. Крім зазначених вище методів можна також використовувати опитування, анкетування, інтерв'ю.

Метод опитування дозволяє психологу та соціальному педагогу виявити соціально-психологічні та демографічні характеристики сім'ї: житлові умови, сімейний бюджет, стаж шлюбу, вік подружжя і різницю у віці, освіту, чим займаються у вільний час, кількість і вік дітей. Позитивний вплив на шлюб мають хороші матеріальні та житлові умови, приблизна рівність у віці або більш старший (3-7 років) вік чоловіка, відсутність різниці в освіті, кількість дітей від одного до чотирьох.

Метод бесіди або інтерв'ю можна використовувати у випадку необхідності вивчення мікросередовища родини. Цей фактор також має значення у стабілізації шлюбу і родини в цілому. Крім цього, необхідно знати на якій стадії знаходиться сім'я, так як для кожної стадії характерні типові проблеми, структура відносин у родині. Ці знання практичний психолог та соціальний педагог можуть отримати тільки після вільної бесіди з дитиною.

Загальновідомо, що одним з розповсюджених методів формування свідомості особистості є бесіда – діалогічна взаємодія, яка припускає реалізацію інформативної (передача і прийом інформації), регулятивно-комунікативної (вплив на поведінку учасників спілкування), афективно-комунікативної (вираження та передача емоцій і переживань) функцій спілкування [5; с. 130]. Цей метод є чи не найважливіший при формуванні статево-рольової поведінки підлітків та підготовці їх до майбутнього сімейного життя. Адже під час бесіди активізується мислення, фахівець залучає до обговорення власний досвід аудиторії, підвищує зацікавленість аудиторії. Проте як будь-який інший метод, бесіда має свої недоліки: під час неї не формується поведінка, існує можливість виникнення суперечки. Окрім того, бесіда вимагає попередньої підготовки аудиторії.

Однією з передумов ефективності проведення бесіди є психологічний контакт із співбесідником. У процесі бесіди слід враховувати, що інформація може бути суб'єктивною і вимагає доповнень, уточнень, перевірки за допомогою інших методів. Для того, щоб бесіда мала успіх, необхідно володіти методом переконання. Переконання – метод виховного впливу, за допомогою якого вихователь звертається до свідомості, почуттів, життєвого досвіду дітей з метою формування свідомого ставлення до дійсності і норм поведінки [5, с. 136-137].

Переконувати можна словом і ділом. Тому переконання здійснюють лише в єдності з іншими методами виховання: переконання шляхом бесіди, дискусії, лекції, за допомогою конкретного прикладу, на основі громадської думки тощо. Переконання складається з гіпотези (того, що треба довести), доказів чи аргументів (того, за допомогою чого доводиться гіпотеза) і демонстрації (способу доведення).

Доказ (аргумент) – думка, істинність якої перевірена і доведена. Він має бути чітко сформульований, відповідати обговорюваній проблемі [5, с. 137].

Демонстрація – логічне розміркування, під час якого із доказів (аргументів) доводять істинність чи хибність гіпотези. Аргументування може посилатися на авторитет, базуватися на взаємозалежності причин і наслідків, на аналогії. За формою обґрунтування доказ може бути прямим (ґрунтується на безсумнівному факті, який переконує в істинності гіпотези) та опосередкованим (істинність гіпотези доводять запереченням істинності суперечливого положення) [5, с. 137].

Ефективність переконуючого впливу залежить від сили впливу (визначається аргументами та авторитетом переконуючого), знання психологічних рис особи, яку переконують (потреби, інтереси, установки, смаки, особливості мислення), відповідності інтелектуально-емоційного стану того, хто переконує і того, кого переконують в момент взаємовідносин. Формуючи статево-рольову поведінку підлітків, практичний психолог та соціальний педагог школи повинні володіти різноманітними способами впливу на психіку дитини, тому що елементи навіювання задіяні у кожному акті навчально-виховного процесу.

Переконувати можна і прикладом. Метод прикладу передбачає демонстрування взірця для наслідування. При застосуванні його необхідно враховувати: специфіку наслідування прикладу різними віковими групами; етапність наслідування (на першому етапі внаслідок сприймання конкретного прикладу виникає суб'єктивний образ його, бажання наслідувати, на другому – діє зв'язок між прикладом для наслідування і поведінкою вихованця, на третьому – здійснюється синтез наслідувальних та самостійних дій і вчинків); джерела для наслідування (батьки, вчителі, літературні герої тощо); використання негативного прикладу [5, с. 138]. При використанні цієї групи методів необхідно під час формування конкретних світоглядних понять, поглядів і переконань враховувати понятійну „базу” учнів, у процесі переконання впливати не тільки на розум, а й на емоційну сферу, наводити близькі й зрозумілі приклади, домогтися, щоб учні не тільки зрозуміли фахівця, але й погодилися з ним.

Іншим розповсюдженим методом є лекція. Лекція – розгорнутий, системний виклад у доступній формі певної проблеми [5, с. 139]. Лекція має бути старанно підготовлена щодо змісту, стилю, методичних прийомів. Процес її підготовки і викладання потребує дотримання різноманітних методичних вимог. На підготовчому етапі, який поділяють на фрагменти: формулювання теми; визначення виховної мети; складання попереднього плану лекції; добір і вивчення літератури; складання розгорнутого плану (план-проспект) матеріалів із різноманітних джерел, найважливіше передбачити обсяг теоретичних питань, які збирається порушити лектор, створити модель лекції (завершене ціле). Виклад змісту лекції, його фрагменти: вступ (має бути коротким, чітким, з формулюванням мети), виклад основного змісту (глибоке, всебічне, логічно послідовне розкриття основних положень), заключна частина (лаконічність, наявність висновків), покликати збудити інтерес в аудиторії до порушеної проблеми, настроїти на глибокі роздуми.

Лекція є зручним методом, оскільки не потребує складного обладнання, охоплює велику кількість людей і не потребує багато часу на викладення матеріалу (1-1,5 год.), але існує ймовірність, що не вся інформація буде почута, вона швидко забувається. Лекція має обмежені можливості емоційного впливу на аудиторію, не впливає на поведінку слухачів. Чи не найбільшим її недоліком є те, що аудиторія займає пасивну позицію. На сьогоднішній день, у загальноосвітніх школах цей метод найчастіше використовується для статевої просвіти, профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом тощо.

Дискусійні методи (диспут, дискусія) створюють умови для висловлення власних поглядів і переконань, зіставлення їх з позиціями опонентів, обстоювання своєї думки. Основоположним компонентом дискусійного підходу до виховного впливу є суперечка, словесне змагання, в якому кожен відстоює свою точку зору. Одним з різновидів такої суперечки є дискусія [9, с. 15]. Цей метод дуже ефективний при роботі зі старшокласниками, оскільки останні можуть вільно висловлювати свої думки і захищати свої погляди, що є дуже важливо для даної вікової категорії. Організуючи дискусію, слід виходити з того, що найоптимальніша чисельність її учасників має не перевищувати 15 осіб, які, розподілившись на групи, розташовуються у приміщенні у формі кола, підкови. Організаційно дискусії поділяють на фази: визначення цілей і теми; збір інформації (знань, суджень, думок, нових ідей, пропозицій учасників) з обговорюваної проблеми; упорядкування, інтерпретація і спільне оцінювання обговорюваної інформації (можливе вироблення колективного рішення); підбиття підсумків дискусії (зіставлення мети з отриманими результатами). Дискусія є основою складнішого підходу до розв'язання актуальних для відповідної аудиторії проблем – диспуту, який є більш ефективним засобом у процесі формування особистості учня.

Диспут – вільний, жвавий обмін думками, колективне обговорення питань, що хвилюють його учасників. Диспут (від латинського слова „розмірковувати”, „дискутувати”) передбачає зіткнення різних, інколи прямо протилежних точок зору. Це обговорення будь-якого питання, проблеми з метою правильного розв'язання їх [9, с. 8]. Як і в процесі дискусії, за допомогою диспуту здійснюється проблемний підхід до організації різних форм навчально-пізнавальної діяльності учнів, форм, пошуку методів розв'язання проблем. Тематика диспутів має спонукати учнів до глибоких роздумів, пошуку власних рішень обговорюваної проблеми. Обираючи тему диспуту, необхідно з'ясувати обізнаність учасників з проблемою, погляди і переконання щодо неї.

Таким чином, проаналізувавши усі форми і методи роботи практичних психологів та соціальних педагогів шкіл з формування статевої обізнаності та статево-рольової поведінки підлітків можемо стверджувати, що ця діяльність має бути спрямована на виявлення проблем, пов'язаних з

непідготовленістю молоді до сексуальних стосунків та сімейного життя, причин їх виникнення та пошуку оптимальних шляхів їх подолання. Формами роботи шкільних фахівців можуть бути: спеціальні курси та факультативи, лекторії, дискусійні клуби, індивідуальні та групові психологічні консультації, психологічний театр мініатюр, лекції та семінари, проектні методики, шоу-програми, тематичні КВК та ін. А методами цієї роботи можуть стати: комунікативні тренінги, тестування, анкетування, які виявляють рівень готовності учнівської молоді до створення майбутньої сім'ї.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є дослідження рівнів сформованості статево-рольової обізнаності підлітків загальноосвітніх шкіл Хмельниччини.

Список використаної літератури:

1. Алексєєнко Т. Ф. Молода сім'я в сучасному виховному процесі / Т. Ф. Алексєєнко // Педагогіка та психологія – 1998. – № 4. – С. 53–60.
2. Антонюк Т. Секрет ідеального шлюбу. Виховна година для старшокласників / Т. Антонюк // Шкільний світ. – К., 2006. – №2. – С. 10–11.
3. Большаков В. Ю. Психотренінг. Социодинамика, ігри, упражнення / В. Ю. Большаков. – СПб., 1996.
4. Василенко О. Особливості статевого виховання учнівської молоді / О. Василенко, Л. Ілюк // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія „Педагогіка. Соціальна робота”. – № 36. Ужгород, 2015. – С. 25–27.
5. Волкова Н. П. Педагогіка : [посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Н. П. Волкова. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2001. – 576 с.
6. Говорун Т. В. Батькам про статево виховання дітей / Т. В. Говорун, О. М. Шарган. – К. : Рад. шк., 1990. – 160 с.
7. Дружинин В. Н. Психология семьи / В. Н. Дружинин. – Питер, 2006. – 176 с.
8. Кэмпбелл Р. Как по-настоящему любить своего ребенка : пер. с англ. / Р. Кэмпбелл. – СПб. : Мирт, 2000. – 400 с.
9. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – Москва : ИКЦ „МарТ” ; Ростов на Дону : Издательский центр „МарТ”, 2005. – 448 с.
10. Кравець В. П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства / В. П. Кравець. – К. : Видавн. центр „Академія”, 2001. – 244 с.
11. Лактіонова Г. М. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини / Г. М. Лактіонова. – К. : Наук. світ, 2002. – 45 с.
12. Макаренко А. С. Педагогические сочинения в восьми томах / А. С. Макаренко. – М. : Педагогіка, 1985. – Т. 4. – 468 с.
13. Овчарова Р. В. Справочная книга школьного психолога / Р. В. Овчарова. – М. : „Просвещение”, „Учебная литература”, 1996. – 170 с.
14. Плахтій П. Д. Статеве здоров'я юнаків та чоловіків/ П. Д. Плахтій, В. М. Коциба, Д. Ф. Ішук. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2002. – 114 с.
15. Програма формування педагогічної культури батьків / [за редакцією В. Г. Постоного]. – К., 2003. – 108 с.
16. Прутченков А. С. Социально-психологический тренинг в школе / А. С. Прутченков. – М., 2001. – 160 с.
17. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. Школа, 1976-1978. – Т. 3. – 313 с.